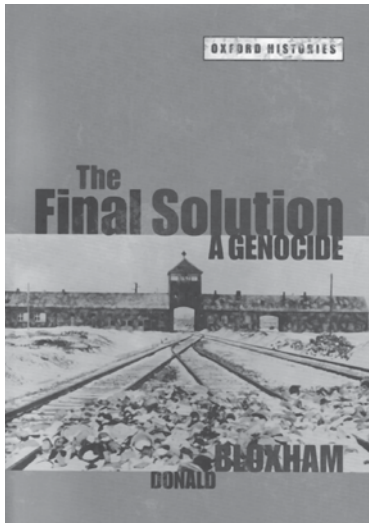

РЕЦЕНЗІЇ

АНТОН ВЕЙСС-ВЕНДТ

Bloxham D. The Final Solution: A Genocide. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – XI, 410 p., ill. ISBN 978-0-199-55034-0

Відколи нацистська Німеччина зазнала поразки в Другій світовій війні, науковці прагнули вивчати нацистську політику масового вбивства крізь певну призму. Інтеграція злочинів нацизму, зокрема Голокосту, в рамки порівняльних досліджень геноциду несподівано виявилася напрочуд складною. Найчастіше науковці розглядають знищення євреїв нацистами як найтиповіший приклад геноциду або ж, як альтернатива, вдаються до історичного паралелізму, знаходячи спільні риси між Голокостом й іншими випадками масового насилля. Дональд Блоксгем зміг успішно уникнути цих та інших методологічних тенет, розмістивши нацистські масові вбивства в контексті сучасної європейської історії насилля. Цим самим він йде шляхом, вимощеним такими істориками й політологами з рідної для нього Британії, як Марк Мазовер, Марк Левін і Майкл Манн. Його постановка питання проста: чому стався геноцид і чому певні групи ставали жертвами більше, ніж інші; але пояснення його комплексне.

Для Блоксгема, який викладає історію в Единбурзькому університеті, ця книга є логічним продовженням його попередніх досліджень вірменського геноциду й суду над нацистськими військовими злочинцями. Блоксгем належить до нового покоління істориків і вирізняється вмінням знайти спільну мову між закостенілими методологічними (а також ідеологічними) дискусіями минулого, блискучим володінням історичним аналізом і соціологічною теорією геноциду і не в останню чергу оригінальною аргументацією. «Остаточне розв'язання: Геноцид» – яскравий приклад постінтенціоналістського/постфункціоналістського дискурсу. Як видно з назви книги, Блоксгем розглядає Голокост як частину ширшого явища, поєднаного геополітикою, культурними особливостями й історичною випадковістю. Структура книги відображає новизну підходу Блоксгема: перший розділ складається із семи анотованих документів, що ілюструють його основні тези. Коли мова заходить про історичні відповідники, Блоксгем робить наголос на масовому насиллі, яке супроводжувало крах Османської імперії на початку ХХ століття (мабуть, занадто напористо), досвіді Першої світової війни та етнічному насиллі, в яке згодом занурилася Східна Європа. На його думку, конкретний німецький аспект геноциду було надмірно перебільшено за рахунок загальноєвропейських системних подій. Він доводить, що світогляд Гітлера був по суті імперсько-колоніальним і сформувався на тлі ірредентичного експансіонізму і що нацистське расове таврування євреїв було проявом традиційного антиєврейського упередження. Далі він стверджує, що «остаточне розв'язання» не було неминучим і що євреї не завжди і не всюди були основною ціллю, окрім Польщі й окупованих радянських територій. Взаємозв'язок між радикалізацією нацистських расових програм і веденням війни на Сході применшує значущість тривалої академічної полеміки про точний час ухвалення рішення про «остаточне розв'язання». Натомість Блоксгем говорить про повномасштабний геноцид, що став явним починаючи з весни 1942 р. Слідом за Жаком Семеліном, для якого геноцид – це процес, що еволюціонує, Блоксгем зображує нацизм як невизначений геноцидний проект, що створював «ворогів» задля виправдання власної ідеології.

Блоксгем робить важливу справу, порівнюючи масові вбивства людей з обмеженими можливостями, радянських військовополонених,

ромів, польських еліт і сербів з нищенням євреїв. Зокрема, він зазначає, що геноцидні кампанії проти психічно хворих розпочалися найраніше і тривали фактично безперервно протягом усієї війни. Що стосується поведження нацистів із сінті й ромами, він констатує злиття расових і соціальних концепцій. І справді, ці та інші групи чудово підходили під загальний образ ворога, сконструйованого нацистами, тоді як розкладання процесу знищення на частини було б рівнозначним сприянню вузькому баченню історії. Вивчення цільових груп неминуче підводить Блоксгема до питання про участь населення в геноциді. Не піддаючи сумніву екстремізм Гітлера, Блоксгем висвітлює заплутаний процес залучення й організації людей для виконання цих ідей. Невдоволений традиційним дискурсом про «нацифіковане» німецьке суспільство, Блоксгем переконливо показує, як окремі особи мали зиск від такої системи шляхом складної взаємодії.

Будучи добре обізнаним у різних галузях цього питання, Блоксгем демонструє високоінтелектуальну майстерність і схильність до деталізації у своїй книзі. І хоча його опис генезису «остаточного розв'язання» суттєво не відхиляється від стандартного, Блоксгем уміло звертається до історичної літератури і створює стислу, потужну оповідь. Що стосується його методології й аргументації, то якщо і можна виявити незначні вади, вони пов'язані скоріш з акцентуванням, аніж із суттю. Це можна помітити, наприклад, з того, що він ставить боснійських мусульман в один ряд з євреями й сербами як основну мішень усташів, забуваючи згадати про ромів (с. 10). А рішення розглянути ставлення до євреїв у державах-сателітах і колабораціоністських режимах, не розібравши до цього навіть прихід Гітлера до влади, видається нелогічним (розділ 3). Перспектива жертв неприховано відсутня в розповіді Блоксгема; та хай як прикро, це є доволі передбачуваним через фокус дослідження.

Твердження Блоксгема про те, що нацистські політичні програми еволюціонували в часі й просторі, є безперечно правильним, проте воно не дає адекватного пояснення, чому знищення євреїв залишилося найважливішим питанням на порядку денному нацистського керівництва на відміну від знищення, приміром, радянських військовополонених. Якщо конкуренція за посади істотно прискорила темпи масового вбивства євреїв, – як наголошує Блоксгем, – то чи означає це,

що зворотна політика щодо радянських військовополонених наприкінці 1941 р. відбулася зовсім без боротьби за владу? Хоча нацистська ідеологія, можливо, і справді бере свій початок у загальноєвропейській політиці, спрямованій проти національних меншин, звідси не обов'язково випливає нацистська одержимість євреями. Після всього, що було сказано й зроблено, нацистський прагматизм не можна відділити від фанатичної схибленості на так званому «єврейському питанні». Хоч нацистські расові концепції та практики і не є абсолютними, – як обґрунтовано доводить Блоксгем, – те неймовірне зусилля, що його доклав Третій райх до геноциду євреїв, важко не помітити. «Остаточних розв'язань» було багато, та постать заклітого ворога нацистів залишалася незмінною. Хай яким переконливим є аналіз Блоксгема, це применшує фактор ідеології (і супутній елемент ірраціонального) в нацистському виробленні рішень щодо євреїв.

«Остаточне розв'язання: Геноцид», красномовно написана книга з доброю аргументацією пропонує свіжий погляд на нацистський геноцид, екстремальний характер якого відіграв негативну роль у розвитку історичного аналізу. Книга Блоксгема як вдала спроба контекстуалізації має бути в списку обов'язкової літератури кожного університетського курсу з вивчення геноциду/масового насилля.

Переклад з англійської

Євгена Ровного